

נידון מהריב"ל במקורב למלכות שיכול לפטור את חבירו

בנביא (שמואל ב' כא) מסופר על רעב שהיה בימי דוד במשך שלש שנים, ושאל דוד באורים ותומים על מה באה גזירת הרעב. ויאמר ה', אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבועים. והיינו שכשנהרגו כהני נוב אבדה פרנסת הגבועונים שהיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח. ויאמר דוד אל הגבועונים מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה'. ויאמרו לו הגבועונים אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו ואין לנו איש להמית בישראל. יותן לנו שבעה אנשים מבניו והקענום להשם בגבעת שאול. ויאמר המלך אני אתן. ויחמול המלך על מפיבושת בן יהונתן בן שאול, על שבועת השם אשר בינותם - בין דוד ובין יהונתן בן שאול. ויקח המלך את שני בני רצפה בת איה אשר ילדה לשאול, את ארמוני ואת מפיבושת. ואת חמשת בני מיכל בת שאול אשר ילדה לעדריאל בן ברזילי המחולתי. ויתנם ביד הגבועונים ויוקיעום בהר לפני השם ויפלו שבעתם יחד.

הגמרא במסכת יבמות מבארת מדוע דוקא בנים אלו הם שנמסרו ביד הגבועונים [והאחרונים האריכו לבאר מנין שהיו עוד בנים לשאול מלבדם], ומבארת הגמרא: אמר רב הונא, העבירום לפני ארון, כל שארון קולטו - למיתה, כל שאין ארון קולטו - לחיים. ומקשה הגמרא: מתיב רב חנא בר קטינא, "ויחמול המלך על מפיבושת בן יהונתן בן שאול", וביאור קושייתה שאם אכן בארון היה הדבר תלוי ולא קלטו הארון, אם כן מהי חמלתו של דוד. ומיישבת: שלא העבירו. שוב מקשה הגמרא: וכי משוא פנים יש בדבר. ופירש רש"י: וכי היה לו לדוד לישא פנים בדיני נפשות היה לו להעביר את כולן. ומיישבת הגמרא: אלא שהעבירו וקלטו וביקש עליו רחמים ופלטו. אלא שמקשה הגמרא: ואכתי משוא פנים יש בדבר. ופירש רש"י: הואיל וקלטו ארון, לא היה לו להמית אחר תחתיו. ומיישבת: אלא שביקש רחמים שלא יקלטנו הארון, ע"כ סוגיית הגמרא.

בשו"ת מהר"י בן לב (ח"ב סימן מ) הביא שאלה בראובן שהיתה לו אהבה עם השרים ויועצי המלכות, ולפעמים היו תופסים מחמת המלכות לקצת יהודים עשירים. וזה היהודי שיש לו אהבה עם השרים יש לאל ידו להציל איזה יהודי מאותה הצרה, אבל ירא לנפשו שאם יציל לשמעון יקחו ללוי תחתיו, ומאן לימא ליה דדמא דשמעון סומק טפי, דילמא דמא דלוי סומק טפי. ועל זה שאל אם הרשות בידו להציל את שמעון מצרתו.

שתדלנות
לפטור
אדם
מישראל
כשיוטל
על אחר

הכרעת מהריב"ל לחלק בין קודם גזירה לאחריה מנח חילוק הגמרא גבי דוד

בתשובתו מדמה מהריב"ל את נידון השאלה לנידון סוגיית הגמרא ביבמות, ומכריע שכשם שמבואר בגמרא שאם כבר נקלט הארון לא היה לדוד לבקש רחמים, אם קודם שנקלט מותר, כך גם בנידון זה - אם כבר כתבו על יהודי אחד, והדבר ידוע שאם ימלט יקחו אחר תחתיו - אין להשתדל להצילו. אבל אם יצא גזרה לקחת קצת יהודים לאומנות המלך, הרשות נתונה להשתדל להציל כל מי שירצה. ואף שהנידון הוא בדיני ממונות, מכל מקום ישראל שנפל ליד האומות מחמת ממון אין מרחמים עליו כמבואר בגמרא בבבא קמא (ק"ז). ופירש שם הרא"ש שמעסקי ממון בא לידי סכנת נפשות. [והוסיף שם שכל הנידון הוא רק באופן שבדאי יקחו אחר תחתיו, שאם אין זה ודאי - אין ספק מוציא מידי ודאי ופשיטא שכל המציל אינו מפסיד ומצוה רבה עבד].

פסק זה מביא גם הש"ך (חו"מ סימן קס"ג ס"ק יח) בשם מהריב"ל: המלך או שר שמטיל איזה דבר על עשיר אחד או שנים, ויש ליהודי אחד כח בהיכל המלך והשר להשתדל לפוטרו. אם הדבר ברור וודאי שאם יפטרם לאלו יטיל על אחרים, אי רשאי להצילם או לא, פסק בתשובת מהריב"ל דאם כבר הטיל המלך על אנשים ידועים ופרט אותם ונלכדו ברשתו, אזי אין יהודי רשאי להשתדל לפטרן בשום ענין שיזיק לאחרים בודאי. אבל אם יצא גזירה להטיל על ב' אנשים בסתם, יכול יהודי להשתדל על איזה אנשים שרוצה שלא יהיו בכלל הגזירה אף שבדאי יכנסו אחרים. והביא ראייה ברורה ממפיבושת בפרק הערל שהתפלל דוד עליו שלא יקלטנו הארון, אבל בענין אחר אמרין שם דמשוא פנים בדבר, עכ"ד. [גם בהגהות דברי נחמיה הנדפסות בסוף ש"ס וילנא כתב: לכאורה מכאן יש ללמוד לעניינים דכעת. שוב ראיתי שכבר כ"כ מהריב"ל].

ביאור הערוך לנר שנידון הגמרא הוא כלפי נשיאת פנים של הקב"ה ולא של דוד

ובערוך לנר (יבמות שם) תמה על מה שדנה הגמרא לומר שתפילת דוד על מפיבושת שיפלטנו הארון יש בה משום משוא פנים כיון שיכנס אחר תחתיו, שאם כן מה יישיבה הגמרא שהתפלל קודם לכן שלא יקלטנו הארון, הא סוף סוף על ידי זה יקלוט אחר ומשוא פנים יש בדבר. ואם כוונת הגמרא שאין זה משוא פנים כיון שאינו עושה דבר רק מתפלל ורצון הקב"ה הוא שנעשה, אם כן גם כשמתפלל אחר שכבר קלטו הארון יש לבאר באותו אופן שאין כאן משוא פנים כיון שהוא מתפלל ולא עושה מידי ונעשה רק רצון ה'.

והציע הערוך לנר, שאולי קושיית הגמרא וכי משוא פנים יש בדבר, אינה כפי שביאר רש"י "וכי היה לו לדוד לישא פנים", כי באמת דוד עשה כל מה שמוטל עליו כשהעבירו לפני הארון ונקלט, ומה שפלטו הארון היה מאת הקב"ה ואין כאן תביעה על דוד. אלא הקושיא היא כלפי שמיא, וכעין המבואר בגמרא בנדה (ע:): בביאור סתירת הפסוקים, שמחד כתיב 'אשר לא ישא פנים' ומאידיך כתיב 'אר ה' פניו אליך', ויישיבה הגמרא כאן קודם גזר דין כאן לאחר גזר דין. ומבואר בגמרא שאחר

יום רביעי כד אייר
יבמות דף עט

להצטרפות לקבלת החידוש
a8843414@gmail.com

גזר דין אין הקב"ה נושא פנים, ועל כך הקשתה הגמרא כיון שכבר קלטו הארון הרי זה כמו אחר גזר דין וכיצד הועילה תפילתו של דוד, והאיך נשא הקב"ה פנים למפיבושת עבור תפילת דוד. ועל זה יושבה הגמרא שאכן תפילתו היתה שלא יקלטנו הארון, ונמצא שהיה זה קודם גזר דין ובזה הקב"ה נושא פנים.

דחיית הערוך לנר לראיית מהריב"ל ומו"מ בדבריו

על פי זה כתב הערוך לנר לדחות את דברי המהר"י בן לב הנזכרים, שהרי כל יסוד דברי המהריב"ל מבוססים על החילוק המבואר בסוגייתנו שלהציל מי שנגזרה עליו הגזירה באופן שנגזרה עליו בפרטות ויכנס אחר תחתיו - הדבר אסור, ואילו קודם שנגזרה הגזירה בפרטות עליו מותר להשתדל שלא יהיה הוא בכלל הגזירה. וחילוק זה אינו נמצא בסוגייתנו אלא אם נפרש המו"מ בגמרא על פעולתו של דוד, אך אם נסכים שדוד בתפילתו לא עשה דבר, וכל המו"מ בגמרא הוא על נשיאת פני ה' והחילוק המבואר בגמרא הוא מכח מה שקודם גזר דין הקב"ה נושא פנים ואחר גמר דין אינו נושא פנים - אם כן אין הנידון דומה לראיה ואין להביא ראיה מנידון דידן לדינו של המהריב"ל.

ולכאורה מכל מקום גם לפי זה היה מקום להוכיח מסוגיית הגמרא לנידון מהריב"ל ולפשוט שבכל אופן אסור לו להציל את חברו במקום שודאי יקלט אחר תחתיו, שכן מבואר בגמרא לפי ביאור הערוך לנר שהקב"ה אכן נשא פנים אלא שהקב"ה נושא פנים קודם גמר דין. ודוד לא נתבע כיון שלא עשה דבר. ואם כן לו יצויר שהיה דוד עושה דבר, הרי שגם במסקנת הגמרא שהשתדלנות היתה קודם שנקלט - עדיין נחשב הדבר ל"נשיאת פנים", ואף שהקב"ה נושא פנים קודם גמר דין, אך לאדם מישראל לכאורה אין היתר לשאת פנים לאחד באופן שחברו יכנס תחתיו. ואילו מדברי הערוך לנר משמע שכלל אין הנידון דומה לראיה ואין להוכיח כלל מסוגייתנו לנידון המהריב"ל.

קושיית הגמרא 'וכי משוא פנים יש בדבר' רק אחר שביארה אופן בחירת האנשים

ובאמת הערוך לנר הקשה קושיא נוספת על המו"מ בסוגיית הגמרא ביבמות, והיא, מדוע הקשתה הגמרא את קושיית 'וכי משוא פנים יש בדבר', רק אחרי שהסיקה הגמרא שאופן בחירת בני שאול היה על ידי הארון ושדוד לא העביר את מפיבושת, ועל כך מקשה הגמרא וכי משוא פנים יש בדבר. הרי לכאורה גם לולי זה תקשה הקושיא, ואדרבה אם ננקוט שבחירת בני שאול נעשתה בידיים על ידי דוד, הרי לכאורה יקשה ביותר 'וכי משוא פנים יש בדבר' וכיצד ישלח דוד אל מותם את בני שאול האחרים ויניח את מפיבושת בן יהונתן.

וביאר הערוך לנר, שעל הפסוק לא היה קשה לגמרא כלל, כי "כיון שהיה דוד צריך ליקח שבעה, אם כן אין משוא פנים אם יניח מי שחומל עליו, דהא על כרחו צריך ליקח שבעה ולהניח היותר משבעה, ומאי חזית דדמיו דהך סמיק טפי מהך", ורק אחר שהסיקה הגמרא שאופן בחירת בני שאול היה על ידי קליטת הארון ולא על ידי בחירתו של דוד, אזי מקשה הגמרא היאך הניח את מפיבושת ולא העבירו - שמא יקלוט הארון אותו ויניח את האחר. [ובבן יהוידע כתב שאף שגם על זה ניתן להקשות מה משוא פנים יש בדבר הלא העבירם קודם ואילו היה הארון קולט רק ששה היה מעביר גם את מפיבושת, וכתב שמכל מקום עצם מה שהעבירם קודם היה בזה משוא פנים, כי מן הראוי היה שיעביר את מפיבושת כי כיון שהיה בן יהונתן יותר קרוב הוא לשאול מאשר בני מיכל בת שאול].

ולפי זה יש להוסיף ולתמוה על דחיית הערוך לנר לראיית המהריב"ל מסוגייתנו, כי גם אם אין ראיה מחילוק הגמרא בין קודם קליטה לאחר קליטה, הרי מוכח ממה שלא הקשתה הגמרא קושייתה רק אחר שהסיקה שהארון הוא שקלטם - שמותר לאדם לפעול בידיים באופן שגוזרים גזירה ולא קבעו בפרטות על מי תהיה, להניח אהוביו ולשלוח שאר אנשים, ואם כן צדקו דברי המהריב"ל שמותר לאדם להשתדל קודם שנגזרה הגזירה בפרטות על אהבו.

חילוק בין מסירת בני שאול ליד הגבעונים למסירת יהודי ביד עכו"ם

והנה ידוע שאם עובדי כוכבים אומרים ליתן בידם יהודי אחד ואם לא יהרגו כולם, שאסור למסור בידם, ולכאורה צ"ב מנידון הגמרא לגבי דוד שמסר ליד הגבעונים שבעה מבניו של שאול, ובפרט לדברי הערוך לנר שאילו היה הדבר תלוי בבחירתו פשיטא שהיה מותר לו שלא למסור את אהוביו. ולכאורה החילוק הפשוט הוא שמסירת נפש ליד העכו"ם היא שלא כדון ולכן אין היתר למסור בידם אף אדם ואפילו אם יהרגו את כולם, משא"כ לגבי בני שאול שהיה דינם מן השמים שימסרו שבעה מבניו ליד הגבעונים, ובאמת כל שבעה מבניו שהיו נמסרים לידם היה מתקיים בזה הדין והיתה הריגתם על פי ההלכה, אלא שנידון הגמרא הוא על הבחירה במי מבין בניו יתקיים דין זה, ובזה דנה הגמרא שמסירת שבעה אלו דוקא ולא אחרים יש בה משום משום פנים, אף שודאי למעשה הדין שנתקיים הוא על פי ההלכה. ובחילוק זה יבואר מה שאין להקשות על סברת הערוך לנר ממה שצווחו גדולי עולם על פרנסי הקהילות בעת גזירת הקנטוניסטים שהיו ממלאים מכסת הילדים בילדים היתומים וכיו"ב והסירו את בניהם ובני משחדיהם, כי אין הנידון דומה, ששם מסירתם היתה שלא כדון ובודאי אסור למסור שום יהודי ביד גוי.

אלא שלפי זה צריך ביאור עיקר דימוי המהריב"ל בין סוגיית הגמרא ביבמות לשתדלנות להסרת גזירת המלכות מעל עשיר מישראל, שהרי שם הגזירה היא שלא כדון ואף שאין שם מסירת נפש ליד העכו"ם שהרי אינו מוסר אחר תחת הצלת חברו, אבל סוף סוף בהצלת חברו גורם שתפול הגזירה על ישראל אחר. משא"כ בנידון הגמרא ביבמות גבי בני שאול, שם לבסוף נתקיים הדין וכל הנידון הוא לגבי הבחירה במי יתקיים הדין - וכיצד נביא ראיה מהיתר לשאת פנים בבחירה זו להיתר גרם מסירת ישראל אחר ביד עכו"ם תחת חברו, וצ"ע.

"וביאר

הערוך

לנר כי כיון

שהיה דוד

צריך ליקח

שבעה,

אם כן אין

משוא פנים

אם יניח

מי שחומל

עליו, דהא

על כרחו

צריך ליקח

שבעה

ולהניח

היותר

משבעה"

להנצחות והקדשות

נא לפנות למייל המערכת

תודה רבה!